

The Impact of Temporal Contexts on the Interpretation of Exemplars and Their Extra-textual Functions*

Mohammad Nazir Erfani*

Abstract:

One of the influential factors shaping the method of writing Quranic exegesis is the inclinations of the exegete and their susceptibility to the demands of their time and era. This influence is evident in contemporary exegeses, particularly in social inclinations, leading to significant developments such as the utilization of scientific interpretation, the proposal of Quranic lifestyle, and attention to Quranic social laws. In the present study, through a descriptive-analytical approach using Quranic exegesis sources and Quranic sciences, we have examined the impact of temporal contexts on the interpretation of exemplars and their extra-textual functions. The research findings indicate that events such as the Constitutional Revolution, nationalization of Iranian oil, the Pahlavi regime, and the victory of the Islamic Revolution have significantly shaped the social inclination in this interpretation. The extra-textual functions of this interpretation, in response to doubts, adopting a pragmatic approach, and employing eloquence to influence the audience, have led to extensive research in the field of book writing, articles, and dissertations. Moreover, the eloquent expression and inspiration present in the social inclination of the exemplar interpretation have had a significant impact on the attraction and penetration of the Quran into the hearts and souls of Quranic scholars and audiences.

Keywords: Temporal Contexts, Exemplar Interpretation (*Tafsir –e- Nemouneh*), Functions, Social Inclination, Naser Makarem Shirazi.

*. Date of Receipt: ۲۷/۱/۱۴۰۲ SH April ۱۶, ۲۰۲۳ CE) & Date of Acceptance: ۲۶/۴/۱۴۰۲ SH (July ۱۷, ۲۰۲۳ CE)

*. Assistant Professor, Al-Mustafa International University, mna111@yahoo.com

تأثیر مقتضیات زمان بر تفسیر نمونه و کارکردهای برون تفسیری آن*

محمد نظیر عرفانی*

چکیده

از موارد تأثیر گذار بر شیوه نگارش تفاسیر قرآن بحث گرایش های مفسر و تأثیر پذیری وی از مقتضیات زمان و عصر حضورش می باشد این تأثیر گذاری در تفاسیر معاصر در گرایش اجتماعی به خوبی آشکار است و موجب تحولات شگرفی همچون بهره گیری از تفسیر علمی، طرح سبک زندگی قرآنی و توجه به قوانین اجتماعی قرآن گردیده است، در تحقیق حاضر به شیوه توصیفی - تحلیلی با استفاده از منابع تفسیری و علوم قرآن به شیوه جمع آوری کتابخانه ای مطالب به بررسی تأثیر مقتضیات زمان بر تفسیر نمونه و کارکردهای برون تفسیری آن پرداخته ایم، یافته های تحقیق نشان می دهد که رخدادهایی همچون انقلاب مشروطه، ملی شدن نفت ایران، حکومت پهلوی و پیروزی انقلاب اسلامی بر شکل گیری گرایش اجتماعی در این تفسیر مؤثر بوده اند و کارکردهای برون تفسیری آن در پاسخ به شبهات، رویکرد تقریب، بیان روان برای استفاده مخاطبین تأثیر گذار بوده و موجب شکل گیری تحقیقات گسترده ای در حیطه نگارش کتاب، مقاله، پایان نامه ها گردیده و بیان روان و شورانگیزی که در گرایش اجتماعی تفسیر نمونه است تأثیر بسزایی در جاذبه و نفوذ قرآن در روح و جان قرآن پژوهان و مخاطبان گذاشته است.

واژگان کلیدی: مقتضیات زمان، تفسیر نمونه، کارکرد، گرایش اجتماعی، ناصر مکارم

شیرازی.

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱/۲۷ و تاریخ تأیید: ۱۴۰۲/۴/۲۶

* استادیار جامعه المصطفی العالمیه، mna8181@yahoo.com

مقدمه

تفسیر نمونه اثر گروهی از نویسندگان زیر نظر آیت الله ناصر مکارم شیرازی از مرجع تقلید معاصر شیعه و جمعی از همکاران ایشان می باشد که شامل آقایان محمدرضا آشتیانی، محمدجعفر امامی، داود الهامی، اسدالله ایمانی، عبد الرسول حسنی، سید حسن شجاعی، سید نورالله طباطبائی، محمود عبداللهی، محسن قرائتی و محمد محمدی اشتهاردی بوده است. (عقیقی بخشایشی، ۱۳۷۳، ج ۵، ص ۶۰) تفسیر نمونه به اذعان برخی بزرگان در عصر ما از رایج ترین و مشهورترین تفاسیر فارسی می باشد. (استادی، ۱۳۸۳، ص ۲۵۱) این تفسیر که به زبان کاملاً گویا و قابل فهم برای استفاده عموم به نگارش درآمده و دو ویژگی عصری و اجتماعی بودن آن، موجب اقبال گسترده به آن شده است (خرمشاهی، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۷۷۴) و استقبال بسیار خوبی از آن در ایران و جامعه شیعیان در سایر نقاط جهان به عمل آمد، به طوری که تاکنون به زبان های عربی، انگلیسی، بنگالی و اردو ترجمه شده است. (ایازی، ۱۳۷۸، ص ۱۴۶)

۱. معرفی تفسیر نمونه

اولین جلد تفسیر نمونه در سال ۱۴۰۰ قمری منتشر و در اختیار عموم قرار گرفت و تا سال ۱۴۱۴ قمری در ۲۷ جلد تکمیل آن به طول انجامید.

مهم ترین منابع این تفسیر عبارت اند از: مجمع البیان، المیزان، تبیان، نور الثقلین، صافی، الجامع لاحکام القرآن، روح المعانی، تفسیر کبیر، المنار، تفسیر المراغی و ... (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۱۸)

تفسیر نمونه به روش اجتهادی (جامع) نگاشته شده است و شیوه ُ ارائه ُ مطالب در این تفسیر چنین است که در آغاز، پس از بیان نکات کلی در هر سوره، به فضای حاکم بر سوره، سبک و سیاق و موضوعات مهم مطرح شده در سوره اشاره می شود، سپس به مضمون آیه پرداخته و با آوردن متن عربی و ترجمه چند آیه و ارائه توضیحات کلی، با روشی تحلیلی، مسائل

زندگی و هدایت انسان با استفاده از آیات قرآن تشریح می‌شود. این تفسیر بحث‌های لغوی و ادبی را بسیار مختصر و در برخی موارد در پاورقی می‌آورد؛ سپس به طرح دیدگاه‌ها پرداخته و به جمع‌بندی یا نقد و بررسی آن‌ها می‌پردازد و در صورت وجود روایات در تفسیر آیه آن را نقل می‌کند و در آخر با عنوان «نکته‌ها» به مباحث اجتماعی، اخلاقی، تربیتی، فقهی، علمی و مانند آن می‌پردازد و نکات اخلاقی، علمی، اجتماعی و ... را مطرح می‌سازد که خود تفسیر موضوعی به شمار می‌رود. (حسین علوی مهر، ۱۳۹۰، ص ۳۷)

تفسیر نمونه به مباحث علوم تجربی توجه خاص نشان داده؛ دیدگاه‌های مفسران را مطرح و دیدگاه منتخب خود را با دلیل می‌آورد و تلاش گردیده، کشفیات و نظریات و قوانین ثابت علمی که مؤید قرآنی دارند، همانند خلقت انسان، حیوان، جهان طبیعت و ... مورد بررسی قرار گیرد. (عراقی، ۱۳۸۱، ص ۳۹) همچنین به روایات، لغت و ادله عقلی توجه دارد. شیوه مؤلف در طرح دیدگاه‌ها تا آنجا که امکان دارد، جمع بین اقوال است. یکی از امتیازات این تفسیر آن است که در آغاز هر سوره به مکی یا مدنی بودن، تعداد آیات، اهداف و بخش‌های مختلف آن اشاره کرده، سپس به فضیلت سوره می‌پردازد.

گرایش تفسیر نمونه، اجتماعی است و با توجه به نیازمندی‌های عصر حاضر تألیف گردیده است. مؤلف و همکاران ایشان دغدغه پاسخگویی به نیازهای فکری و معنوی جامعه مخاطب خود را داشته‌اند لذا در مقدمه تفسیر بیان شده است که:

هر عصری ویژگی‌ها، ضرورت‌ها و تقاضاهایی دارد که از دگرگون شدن وضع زمان و پیدا شدن مسائل جدید و مفاهیم تازه در عرصه زندگی سرچشمه می‌گیرد. همچنین هر عصری مشکلات و پیچیدگی‌ها و گرفتاری‌های مخصوص به خود دارد که آن نیز از دگرگونی اجتماعات و فرهنگ‌ها که لازمه تحول زندگی و گذشت زمان است، می‌باشد. افراد پیروز و

موفق آن‌ها هستند که هم آن نیازها و تقاضاها را درک می‌کنند و هم این مشکلات و گرفتاری‌ها را، که مجموع آن‌ها را «مسائل عصری» می‌توان نامید. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۲۳)

۲. تأثیر مقتضیات زمان بر تفسیر نمونه

یکی از ابعاد شناخت کتاب، توجه به عصر و زمانه‌ای است که مؤلف، بر اساس شرایط حاکم بر جامعه و نیاز مخاطبان خویش، دست به کار تألیف شده است. زیرا مسائل فرهنگی و سیاسی و حتی نظامی و اقتصادی از عوامل مؤثر در اندیشه و نگرش نویسنده می‌باشد. زمان و مکانی که نویسنده در آنجا متولد شده است و ملتی که وی در بین آن‌ها رشد نموده و شخصیتش شکل گرفته است و یا گرفتاری‌هایی که خود و مردمش با آن سروکار داشته‌اند، در رشد علمی و عقلانی و در شیوه‌ی نگرش و اندیشه‌ی او مؤثر بوده و در جهت‌گیری‌های علمی وی آشکار خواهد شد.

از طرفی دیگر هیچ‌گاه نمی‌توان باور کرد که یک کتاب یا اثر علمی بصورت تافته جدا بافته از جامعه خویش و بدون در نظر گرفتن نیاز مخاطب بتواند جایگاهی برای خود به دست آورد.

مسلماً افکار و اندیشه‌ها، سؤالات و شبهاتی که در هر زمان به خاطر پیشرفت‌های مادی و معنوی انسان‌ها و حتی انحطاط ملت‌ها پیش می‌آید از انگیزه‌های مهم و مؤثر در تألیف و نوشتن می‌باشد.

در این میان دانشمندان مسلمان به خاطر تعهد و عقیده‌ای که دارند، بیش از دیگران احساس مسئولیت می‌نمایند. و راهنمایی جامعه را از وظایف اولیه‌ی خود می‌شمارند و قرآن نقطه وحدت و نسخه‌ی شفادهنده‌ی امت خواهد بود.

بنابراین می‌توان پذیرفت که نوشتن یک کتاب و آن‌هم از نوع تفسیر قرآن مجید که عهده‌دار هدایت و رهبری جامعه تا به سرمنزل مقصود است، امری است که با توجه به جو حاکم

بر جامعه و نیاز مردم نگاهشده شده است. و شناختن عصر تألیف کتاب از ارکان مهم در شناخت آن می‌باشد.

رویکرد به قرآن و دین‌باوری و خداجویی، مخصوصاً در دو قرن اخیر، از عوامل مؤثر در جهت‌گیری‌های تفسیری علمای مسلمان می‌باشد، به طوری که با کمتر تأملی در تفاسیر نگاهشده شده‌ی اخیر، دل‌مشغولی‌های مفسران مسلمان را می‌توان دید. مفسران با مراجعه به قرآن کریم و در نظر گرفته آیات قرآنی تلاش نموده‌اند، پاسخی درخور نیاز جامعه‌ی مسلمان کنونی از قرآن بیابند و در اختیار آن‌ها قرار دهند (عقیقی بخشایشی، ۱۳۷۳، ج ۵، ص ۱۷). و اگر ما «قرن چهاردهم و پانزدهم را قرن قرآن و عصر تفاسیر بنامیم» (همان، ج ۴، ص ۱۹۵) کلامی حق است. تألیف و تفسیر نمونه و در زمانی شروع شد که کشور ایران در حال گذر از تحولات عظیم سیاسی و اجتماعی بود و در عرصه‌ی علم و فرهنگ دگرگونی‌های فوق‌العاده‌ای در حال شکل‌گیری بودند که شایسته تأمل هستند. لذا، قبل از ورود در مباحث اصلی این تحقیق، شناخت مختصری از اوضاع و احوال حاکم بر جامعه ایران ارائه می‌شود؛ باشد که رهگشا در شناساندن بهتر تفسیر مورد بحث گردد.

لازم به ذکر است که هدف از این مبحث نشان دادن نمای کلی از وضعیت سیاسی و فرهنگی و اجتماعی ایران در دهه‌های اخیر می‌باشد؛ که منجر به پیروزی انقلاب اسلامی شد. انقلابی که بدون شک؛ هم بر جامعه‌ی خود و هم بر اوضاع کنونی جهان تأثیر فراوان داشت.

۱-۲. دوره تحول و بیداری

جهان اسلام، در دوران اخیر، با تحولات و دگرگونی‌های عظیمی روبرو شده است. و در واقع یک نوع بیداری و آرمان‌خواهی در بین مسلمین رشد نموده و راه تعالی را می‌پیماید. به اعتراف دانشمندان و آگاهان تاریخ معاصر، در نیمه دوم این قرن، در همه یا اکثر کشورهای

اسلامی به طور پنهان یا آشکار نهضت‌هایی اسلامی در حال شکل گرفتن است و عملاً درگیری‌هایی میان گروه‌های اسلامی و قدرت‌های استبدادی و استعماری سرمایه‌داری و یا مسلک‌های مادی وابسته به استعمار تازه پای دیگر و غالباً با هر دو، در جریان است. کارشناسان اعتراف دارند که مسلمانان پس از یک دوره فروریختگی و ازهم‌پاشیدگی ذهنی، بار دیگر در جستجوی «هویت اسلامی» خود در برابر غرب سرمایه‌داری و شرق کمونیستی برآمده‌اند (مرتضی مطهری، ۱۳۷۵، ص ۶۱).

کشور ایران نیز به خاطر اعتقاد به دین مبین اسلام و پیروی از مبانی عقیدتی و مکتب ساز مذهب تشیع؛ نه تنها از این تغییر و تحول بی‌نصیب نبوده است، بلکه الگوی جهان اسلام گشته است. به طوری که رویدادهای چند دهه‌ی اخیر کشور ایران و حرکت‌هایی که در آن صورت گرفته است، ثابت می‌کند که «در هیچ‌یک از کشورهای اسلامی نهضتی به عقبه و وسعت نهضت اسلامی ایران وجود ندارد» (همان). و برای یافتن ریشه‌های این نهضت باید به سال‌ها قبل رجوع کرد و به جستجوی عوامل آن پرداخت.

۲-۲. پیدایش اندیشه‌های عدالت‌خواهی

یکی از حوادث مهم و تأثیرگذار در نحوه‌ی تفکر و اندیشه‌ی ملت ایران، به قدرت رسیدن پادشاهان قاجار در سال ۱۲۰۹ ه.ش. است. زیرا حضور آن‌ها در صحنه‌ی سیاسی ایران همزمان با تحولات عظیمی بود که در زمینه‌های فرهنگی و اقتصادی و اجتماعی در جهان غرب رو به رشد و شکل‌گیری بودند و کشور ایران هم بی‌نصیب نماند و برای تأمین منافع استعمارگران، کانون دسیسه‌ها و توجهات شوم قدرت‌ها شد.

ورود مظاهر تمدن غرب، انتشار روزنامه در داخل و خارج از کشور، تأسیس مدارس به سبک اروپا، همچون «دارالفنون»، اعزام دانشجو به آن کشورها و بالاخره آگاهی یافتن مردم از

رشد فرهنگی و اجتماعی جهان غرب و ... گروهی از اندیشمندان را به فکر چاره‌جویی انداخت که بر ضد وضع موجود، داد سخن سر دهند و به آگاه کردن مردم پردازند. و به برکت حضور انسان‌های آزاده، مردم ایران با حقوق خدادادی خود آشنا شدند و شرع، قانون، عدالت و حق، کلمات رایج شد (رضوانی، ۱۳۵۴، ص ۱۵). البته علمای اسلام پیشوای این تحول و عامه‌ی مردم پدیدآورنده‌ی آن بودند. (مدنی، ۱۳۶۱، ص ۳۴)

۲-۳. انقلاب مشروطه

رشد و تعالی افکار و اندیشه‌های مردم که بر اثر بیدارگری‌های اندیشمندان صورت می‌گرفت و خودباوری آنان پس از پیروزی در تحریم تنباکو (مخبر، ۱۳۷۲، ص ۲۳۶) و همچنین اتفاقاتی که در صحنه‌ی سیاست داخلی و خارجی کشور ایران صورت گرفت، زمینه‌های بروز انقلاب مشروطیت را فراهم کرد. انقلابی که با جدیت روحانیت معظم و جان‌فشانی مردم در چهاردهم جمادی‌الثانی ۱۳۲۴ ه. ق. به ثمر نشست و «محمدعلی قاجار» مجبور به پذیرش خواسته‌های مردم و رهبران روحانی آن‌ها شد. (رضوانی، ۱۳۵۴، ص ۱۵۹)

طولی نکشید که استعمارگران خارجی به کمک خائنین آشکار و پنهان داخلی خودشان که در بین: انقلابیون رخنه کرده بودند، انقلاب نوپای مشروطیت را از پای درآوردند. «سردار ملی‌ها و سالار ملی‌ها و سایر قهرمانان آزادیخواه، همه به گوشه‌ای پرتاپ شدند و به فراموشی سپرده شدند و عاقبت با گرسنگی و در گمنامی مردند. اما فلان‌الدوله‌ها که تا دیروز زیر پرچم استبداد با انقلابیون می‌جنگیدند و طناب به گردن مشروطه‌چیان می‌انداختند، به مقام صدارت عظمی رسیدند و نتیجه‌ی نهایی، استبدادی شد به صورت مشروطیت». (مطهری، ۱۳۷۵، ص ۹۴)

۲-۴. دوران حکومت پهلوی

«احمد میرزا» آخرین شاه قاجار در سن ۱۲ سالگی به حکومت رسید و طولی نکشید که با کودتای انگلیسی (محمدی، ۱۳۷۷، ص ۵۲) «رضاخان میرپنج» در اسفندماه ۱۲۹۹ ه. ش. مجبور به خانه نشینی و ترک کشور شد و بالاخره در سال ۱۳۰۵ ه. ش. سردار کودتا با عنوان (رضاشاه) حکومت جدیدی بنام «پهلوی» را در ایران آغاز کرد. (مخبر، ۱۳۷۲، ص ۱۷)

گرایش به لائیک و رواج فساد و بی بندوباری و اقدام به کشف حجاب و همچنین ایجاد رعب و وحشت و محدود و منزوی کردن روحانیت مسلمان و جلوگیری از برپایی مراسم مذهبی از ویژگی های پهلوی اول، در طول پانزده سال حکومت بود. (همان) البته همه ی این تلاش ها در به وجود آوردن گروه های معارض نقش بسزایی داشتند. گروه هایی که دارای افکار، عقاید و منش های متفاوت بودند (آبراهامیان، ۱۳۷۷، ص ۲۵۴). در واقع تمایل خاندان پهلوی برای تبدیل نظام شاهنشاهی ایران به یک دولت مدرن و مقتدر و حضور نیروهای غیر مذهبی، چپ گرا و ملی گرا در صحنه ی سیاست کشور، جهت گیری های فرهنگی و سیاسی جامعه ی ایران را بارها دستخوش تغییر و تحول ساخت. از سوی دیگر انسجام مذهب به عنوان یک نیروی عمده در سراسر تاریخ معاصر ایران قابل توجه و انکارناپذیر است و مجموعه ای از شخصیت ها، نهادها و جنبش های اسلامی در طول عصر پهلوی بودند که پدیده ی انقلاب اسلامی ایران را امکان پذیر ساختند. (مخبر، ۱۳۷۲، ص ۲۶۵)

۵-۲ ملی شدن صنعت نفت

در آغاز دهه ی ۱۳۳۰ ه. ش. ملت ایران قیامی را تجربه کرد که در اندیشه ها و افکار و حتی قیام اسلامی آن ها در سال های بعد، بی تأثیر نبود. موضوع این بود که نفت ایران قبل از مشروطیت با قرارداد «دارسی» به انگلیسی ها واگذار شده بود و به راحتی تاراج می شد و درست در زمانی که نزدیک بود عمر آن قرارداد ننگین پایان پذیرد، با نیرنگی جدید در اواسط سلطنت «رضاخان»

برای بقیه‌ی قرن بیستم به همان دولت استعماری واگذار شده بود تا همچنان به غارت برده شود. اما با شروع دهه‌ی دوم حکومت آخرین شاه ایران، زمینه‌ای ایجاد شد که با رهبری روحانی مبارز و آگاه «حضرت آیت‌الله کاشانی» (۱۲۶۱ - ۱۳۴۱ ه. ش.) و با همت فرزندان این ملت، مبارزه‌ای بزرگ شکل بگیرد و تا قطع دست بیگانگان از کشور و ثروت ملی نفت پیش برود. (مدنی، ۱۳۶۱، صص ۷۵ - ۸۵)

۲-۶. سرانجام جنبش ملی نفت ایران

ولی با توطئه‌ی شوم استعمارگر تازه‌نفس «آمریکا» و نفوذ عوامل خودفروخته‌ی داخلی و خارجی، این حرکت مردمی از رهبران اصلی محروم شد (مدنی، ۱۳۶۱، ص ۳۴) و با کودتای مرداد ۱۳۳۲ ه. ش. به شکست انجامید و نتیجه آن شد که دولت آمریکا وحشتناک‌تر از انگلستان، دوره‌ی استعماری خویش را آغاز کند، دورانی که جز فساد و تباهی و رواج فقر و فحشاء نتیجه‌ای در بر نداشت.

و در طول سال‌های باقیمانده‌ی حکومت پهلوی، جوی از خفقان و وحشت را حاکم ساخت. و با حمایت‌های استعماری خویش از زمامداران فاسد، آن‌ها را به سرمستی و غرور افکند تا بیش از پیش از مردم فاصله بگیرند و فاصله‌های طبقاتی را بیفزایند و کشوری بزرگ را به قهقری بکشانند. (همان، ص ۳۵۴)

۲-۷. شکل‌گیری احزاب

همزمان با تلاش حکام فاسد پهلوی و حامیان خارجی آن‌ها، گروه‌ها و احزاب مختلفی در کشور دست به فعالیت زدند و هر کدام با عقاید و منش‌های خاص خود، خواستار تغییر و اصلاح وضع موجود بودند.

البته هسته‌ی اولیه‌ی این احزاب، در زمان اشغال ایران در سال ۱۳۲۰ ه. ش. و به حکومت رسیدن «محمد رضا پهلوی» شکل گرفت. که در واقع دو گروه عمده مذهبی و غیرمذهبی سعی در تشکیل حزب یا گروهی خاص می‌نمودند (آبراهامیان، ۱۳۷۷، ص ۲۵۴). و یادآوری این نکته ضروری است که افراد مذهبی نیز دارای افکار و عقاید مختلف بودند و در بین آن‌ها هم روحانی وجود داشت و هم تحصیل کرده‌های خارج از کشور که بعدها موجبات انشعاب به گروه‌ها و احزاب دیگر را فراهم کرد. و همچنین احزاب غیرمذهبی نیز که تحت تأثیر انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ م. کشور روسیه شکل گرفته بودند، نیز بعدها به دسته‌ها و گروه‌هایی با سلیقه‌های مختلف تقسیم شدند و دامنه‌ی فعالیت بعضی از آن‌ها تا انقلاب اسلامی ادامه داشت.

۸-۲. اندیشه‌های نوین

نفوذ اندیشه‌های کمونیستی و مارکسیستی جهان شرق و جلوه‌گری‌های تمدن مادی غرب و وابستگی بعضی تحصیل کرده‌های اروپایی به آن‌ها که در دو کلمه‌ی «شرق‌گرایی و غرب‌زدگی»، خلاصه می‌شود و همچنین رکود علم و فرهنگ در دو مرکز علم یعنی حوزه و دانشگاه زمینه‌ی مساعدی را برای رواج افکار و اندیشه‌ها ایجاد کرده بود.

دانشجویان دانشگاه‌ها یا به فساد کشیده می‌شدند و یا محو تبلیغات دروغین دنیای لیبرال غرب و سوسیالیست شرق می‌گشتند و آموزش آن‌ها نیز سمت و سوی مادی داشت.

از سوی دیگر حوزه‌های علمیه در جوی از خفقان و رعب و وحشت بسر می‌بردند و توان اظهار وجود نداشتند. البته شیوه‌ی آموزشی سنتی آن‌ها و عدم کارآیی آن اجازه نمی‌داد تا آنان بتوانند طراوت اندیشه‌های والای اسلامی را به نمایش گذارند (روحانی، ۱۳۵۹، ص ۱۱۲). در این میان گروهی از اساتید دانشگاه‌ها و دانشجویان و همچنین علمای حوزه با جان‌فشانی و

از خود گذشته‌گی به تنویر افکار و بیان حقایق و تدریس مشغول بودند و از هیچ کوششی فروگذار نبودند.

از ویژگی‌های درخور تأمل این دوره تشتت آراء و افکار در نزد تحصیل کرده‌های مسلمان بود و کار به جایی رسیده بود که گروهی از آنان خود را «سوسیالیست‌های خداپرست» می‌نامیدند و در بینش‌ها و کنش‌های خود از شرق و غرب وام می‌گرفتند. و شاه ایران در مانده از شناخت واقعی آن‌ها، مخالفان خود را «مارکسیست‌های مسلمان» می‌نامید (مخبر، ۱۳۷۲، ص ۳۱۱).

۲-۹. جدایی دین از سیاست

از ویژگی‌های بارز حوزه‌ی فکری و فرهنگی سال‌های آخر حکومت پهلوی، ظهور سلیقه‌های مختلف در بین افراد و حتی علما و اندیشمندان بود. یکی از آن اندیشه‌ها که سیاستمداران حاکم نیز طالب آن بودند، حکایت «جدایی دین از سیاست» بود. که در واقع سرخوردگی‌های سیاسی و بعضاً مذهبی، مخصوصاً در اتفاقات اخیر حکومت پهلوی، گروهی از افراد مسلمان را به کناره‌گیری از صحنه‌ی سیاست و اختیار کردن کنج عزلت واداشته بود. و چنین وضعیتی زمینه را برای سوءاستفاده‌ی برخی احزاب غیرمذهبی و مادی‌گرا فراهم کرده بود و چنین القا می‌شد که «یا باید خداپرست بود و مسالمت‌جو و عافیت‌طلب و بی‌تفاوت و یا ماتریالیست بود و متحرک و پرخاشگر و دشمن استعمار و استثمار و استبداد» (مطهری، ۱۳۷۰، صص ۵۷۳ و ۵۷۴).

۲-۱۰. فعالیت گروه‌های مسلمان

مسلمانان ایران بنا به گرایشی که به مذهب شیعه دارند، در طول تاریخ ظلم‌ستیزی و نبرد با ستمگران را وظیفه‌ی خود می‌دانند و نمی‌توانند در مقابل فساد حاکم سکوت اختیار نمایند. از این رو گروه‌هایی از مسلمانان ایران سعی در تشکیل گروهی خاص می‌نمودند تا به شکلی با

انحرافات سیاسی یا فرهنگی جامعه مقابله نمایند. این گروه‌ها می‌توانستند تحت سرپرستی روحانی خاصی باشند و یا زیر نظر تحصیل کرده‌های غیرروحانی باشند. از جمله‌ی این گروه‌ها که سعی در تشریح مواضع اسلام را داشتند، گروهی موسوم به «انجمن‌های اسلامی» بودند که در دهه‌ی ۱۳۳۰ ه. ش. شکل گرفته بودند. هدف عمده آنان مسائل آموزشی و ارائه‌ی اسلام به‌عنوان دینی سازگار با نوگرایی و علم و عقلانیت و در فکر رهایی آن از قید خرافات بود. این‌ها در نیمه‌ی دوم دهه‌ی ۱۳۴۰ ه. ش. زمینه را برای فعالیت فرهنگی بسیاری از تحصیل کرده‌های غیرروحانی در زمینه‌ی اسلام فراهم کردند (مخبر، ۱۳۷۲، ص ۲۹۸) که از جمله‌ی آنان «مرحوم دکتر علی شریعتی» بود.

از سوی دیگر، گروهی از جوانان مسلمان به رهبری طلبه‌ی جوانی بنام «سید مجتبی میرلوحی» معروف به «نواب صفوی» تشکیل دولت اسلامی را هدف خود قرار دادند و برنامه‌ی سیاسی اجتماعی تندروانه‌ای را در پیش گرفتند که با ترور و نبرد مسلحانه همراه بود، هر چند رهبران اصلی دستگیر و اعدام شدند؛ اما در سال‌های آخر دهه ۱۳۴۰ ه. ش. باز هم افکار و عقاید آنان به شکل تازه‌تری با نشانه‌ی توجه به «عدالت اجتماعی» که دستمایه‌ی روشنفکران و صاحب‌نظران مسلمان شده بود؛ ظهور کردند (همان، ص ۲۹۷).

و بالاخره از جمله افرادی که در رشد و تعالی و ترویج افکار مذهبی نقش داشتند «اهل منبر» بودند و با اینکه سخنانشان از بحث‌های پیچیده‌ی علمی و یا سیاسی دور بود، اما با نفس گرم خویش عامه‌ی مردم را در دست داشتند و مساجد و تکایا را محفل انسی برای جلب اقشار مردم کرده بودند. از جمله‌ی این افراد مرحوم «حاج شیخ احمد کافی» و «مرحوم حاج محمد تقی فلسفی» را می‌توان نام برد (مدنی، ۱۳۶۱، ص ۳۸۰).

۱۱-۲. انقلاب اسلامی

ملت ایران، با آغاز دهه‌ی ۱۳۴۰ ه. ش. رهبری اسلامی خویش را در مقام مرجعیت یافت که عموم امت را به مقاومت در مقابل اعمال خلاف اسلام دعوت نمود و در این دعوت پیش قدم بود و استقرار حاکمیت اسلام را هدف اصلی اعلام نمود (همان، ص ۲۵۸).

امام خمینی به مبارزه علنی خود را در پاییز سال ۱۳۴۱ ه. ش. شروع نمود و با همراهی ملت و عنایت خاص خداوند و با وجود دشوارترین مشکلات و تحمل تبعید و شکنجه و شهادت فرزندان این سرزمین، در بهمن ماه ۱۳۵۷ ه. ش. انقلاب اسلامی به پیروزی رسید (عمید زنجانی، ۱۳۶۷). در این دوران آنچه قابل ملاحظه و تأمل است، ماهیت اسلامی این نهضت از حیث ایدئولوژی، سازماندهی و رهبری می‌باشد. و در واقع. ملت ایران و مخصوصاً تحصیل کرده‌های مسلمان به اهمیت والای مرجعیت شیعه برای رهبری واقف گشتند و در آن‌ها نوعی وحدت رویه و نظر ایجاد شد. از طرف دیگر اسلام به عنوان قدرت برتر و یک ایدئولوژی فردی و اجتماعی شناخته شد (روحانی، ۱۳۵۹). زیرا جریان‌هایی در جهان رخ داده بود که چهره‌ی دروغین تبلیغات سیاسی دنیای لیبرال غربی و سوسیالیست شرقی را آشکار ساخت و امیدی که طبقات روشنفکر به این دو قطب بسته بودند، تبدیل به یأس شد (مطهری، ۱۳۷۵، ص ۶۷). در این نهضت اسلام محور بود، مساجد پایگاه و شعارهای مردم عمدتاً اسلامی و سلاح انقلابیون تا آخرین مرحله، نماز جماعت و شهادت بود (مخبر، ۱۳۷۲، ص ۳۲۱).

۱۲-۲. رویکرد به قرآن و تفسیر

از رویدادهای مهم و قابل تعمق دهه‌های آخر حکومت پهلوی که ثمره‌ی نهضت اسلامی و مجاهدت‌های اندیشمندان مسلمان و همچنین دلسردی تحصیل کرده‌ها از مکاتب شرق و غرب و دین‌باوری عموم ملت، می‌باشد، رویکرد به دین مبین اسلام و احیای تفکر دینی بود. دانشمندان مسلمان تلاش کردند تا چهره‌ی تابناک اسلام را نشان دهند و به شیوه‌ای محققانه و با استفاده از

متون اصیل اسلامی، در بیداری ملت‌ها بکوشند و دوباره پیوندی مستحکم بین نسل معاصر خویش، با مبانی عقیدتی اسلام برقرار نمایند و به آن‌ها بفهمانند که دین مقدس اسلام با داشتن قوانین و مقررات فراگیر، هم سعادت اخروی آن‌ها را تأمین می‌نماید و هم برنامه‌ای زندگی ساز برای دنیای فردی و اجتماعی آن‌ها دارد. و بین مبانی اسلام و معیارهای جدید زندگی تعارضی نیست (ایازی، ۱۳۷۶ ش، ص ۱۰۳).

لذا بسیاری از شخصیت‌های مذهبی، به منبع لایزال وحی الهی و آخرین پیام آسمانی، روی آوردند. و ضمن طرح مباحث آن در سخنرانی‌ها و مقالات خویش، دست به کار «تک‌نگاری‌هایی» در تفسیر قرآن شدند.

از ویژگی‌های تفاسیر این دوره، تغییر در سبک بیان و روش تفسیر و همچنین تنوع مطالب می‌باشد (عقیقی بخشایشی، ۱۳۷۷، ج ۴، ص ۱۹۵). شیوه‌ی نگارش آن‌ها، مناسب با زبان و طبع مردم هم‌عصر خویش است و جنبه‌ی تحلیلی و توصیفی دارد. و گرایش هدایتی و تربیتی در آن‌ها مشهود است. نثر آن‌ها جذاب و شیوا و توأم با طرح مسائل اجتماعی و علمی و منطبق کردن آن‌ها با آیات قرآنی می‌باشد. (خرمشاهی، ۱۳۷۷)

از این رو «قرن پانزدهم را قرن تحول در جریان تفسیر نگاری قرآن و تعمق در مسائل این کتاب آسمانی نامیده‌اند». که قرآن «بعنوان راه و هدف سعادت تفسیر می‌شود» (عقیقی بخشایشی، ۱۳۷۳، ج ۵، ص ۱۸). البته ناگفته نماند که اینچنین تحول در شیوه نگارش تفسیر، در واقع تحولی است که در دیدگاه تفسیر نویسان معاصر ایجاد شده است، تحول از دیدگاه فردی و اخروی به دیدگاه عرفی و اجتماعی. (خرمشاهی، ۱۳۶۴، ص ۱۷)

۳. کارکردهای برون تفسیری تفسیر نمونه

تفسیر نمونه در ۲۷ جلد وزیری به همراه یک جلد فهرست موضوعی به زبان فارسی، توسط دار الکتب الاسلامیه، تهران چاپ و نشر گردیده است، مجلدات اولیه آن در سال ۱۴۰۰ ق و مجلدات اخیر آن در سال‌های ۱۴۱۴ ق به پایان رسیده است.

هر مجلد دارای فهرست مفصلی از آیات و مطالبی است که در آن مطرح شده است، ابتدای جلد اول مقدمه‌ای چندصفحه‌ای از مؤلف بچشم می‌خورد که در مجلدات بعد این مقدمه بسیار مختصر گردیده است.

برخی مجلدات این تفسیر از جمله جلد ۱ در چاپ‌های بعد، با تجدید نظر و اضافات، چاپ شده است. انتهای برخی مجلدات نیز تاریخ پایان تألیف آن درج گردیده است. پایان تألیف آخرین جلد آن ۱۸ ذی‌الحجه ۱۴۰۷ ق مطابق با ۲۳ مرداد ۱۳۶۶ شمسی درج شده است.

این تفسیر تاکنون به چند زبان زنده دنیا از جمله عربی وارد و ترجمه شده، ترجمه عربی آن به نام «الامثل» عرضه شده است. ترجمه انگلیسی آن نیز در دست تهیه می‌باشد.

تفسیر نمونه تاکنون چندین چاپ با تیراژهای متفاوت (حدود ۵۰۰۰ در هر چاپ) داشته و در نسخه مورد بحث برخی مجلدات تا سی و دو چاپ بر آن گذشته است. فهرست اجمالی تمام مجلدات از نظر سور قرآن در آخر جلد ۲۷ درج گردیده است. طرز کار گروهی که در مقدمه اول کتاب بطور مختصر ذکر گردیده بود در انتهای جلد ۲۷ به طور مفصل از طرف هیئت همکاران تفسیر نمونه بیان شده است.

برگزیده‌ای از تفسیر نمونه توسط آقای احمد علی بابایی در ۵ جلد به بازار عرضه شده که اکنون چاپ سیزدهم خود را نیز سپری کرده است.

۱-۳. تأثیر گذاری بر تفاسیر بعدی

از سه جهت می توان درباره یک تفسیر قرآن صحبت کرد؛ مبانی تفسیری، روش تفسیری و رویکرد و جهت گیری تفسیری. «تفسیر نمونه» از هر سه جهت به طور مستقیم و غیرمستقیم در تفاسیر بعد از خود تأثیرگذار بوده است. از جمله تفاسیر معاصر که از تفسیر نمونه تأثیر زیادی پذیرفته می توان به تفسیر «مهر» اثر دکتر محمدعلی رضایی اصفهانی اشاره کرد. تفسیر «نور» حجت الاسلام محسن قرائتی نیز هم از لحاظ روش و هم رویکرد از «تفسیر نمونه» تأثیر گرفته است. این تفسیر همچنین بر تفاسیری همچون «کوثر» یعقوب جعفری نیز تأثیرگذار بوده است. برخی از مهم ترین اثرگذاری های این تفسیر بر تفاسیر دیگر عبارت اند از:

۱. توجه و دقت در تفسیر موضوعی و جست و جوی نظر قرآن نسبت به رویدادها، موضوعات و دستاوردهای فکری جدید بشری.
۲. در آمیختن تفسیر نقلی و عقلی و ارائه روش های ویژه برای کاربرد خرد در فهم معرفت دینی و تعیین قلمرو حضور عقل و نقل در تفسیر.
۳. جداسازی بحث های تفسیری سره از مباحث جنبی و پیرامونی در تفسیر قرآن.
۴. پرهیز از دخالت دادن گرایش عملی خاص مفسر در تفسیر قرآن و بیش تر تکیه داشتن بر خود قرآن در فهم قرآن
۵. کشف نیازها و مقتضیات زمانی و برجسته نمودن بعد اجتماعی و سیاسی قرآن.
۶. دوری از تفصیل و زیاده گویی در مبهمات قرآن و در پیش گرفتن روش خاموشی در برابر ناگفته های وحی
۷. نمایاندن توانایی قرآن در حل مسائل فکری و عملی جوامع انسانی.
۸. ارائه دیدگاه ها و آراء تفسیری نو، در زمینه مبانی ابزار و مفاهیم تفسیری و علوم قرآنی، مانند مرزبندی میان تفسیر، تطبیق، تأویل، مفهوم، محکم، متشابه و ...

۲-۳. پاسخ به شبهات

از دیگر ویژگی‌های تفسیر نمونه و همچنین تفسیر تفهیم القرآن این است که به شبهات و اشکالات زمان خود پاسخ می‌دهند زیرا که این مفسران حمیت دفاع از دین را دارند و با آگاهی از گفتمان‌های دانشوران جدید، شبهات و اشکالات آنان درباره دین و قرآن را در تفاسیر خویش به مناسبت تفسیر آیات پاسخ گفته و به دفع آن شبهات می‌پردازند.

مثلاً وقتی می‌بینند کسی آیات جهاد ابتدایی را با آزادی اندیشه در تضاد می‌شمارد، ممکن است در صدد برآمده و این آیات را به معنای دفاع گرفته است؛ نه تهاجم برای ایمان آوردن و یا نابودی مشرکان و می‌گوید: اگر در قرآن آیاتی آمده است که به قتال با مشرکین دستور می‌دهد، ناظر به فتنه‌جویی و توطئه‌چینی آن‌ها و عدم آمادگی آن‌ها برای پذیرش منطق صحیح است. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۱۴، ص ۱۲۰)

از همین قبیل است آیاتی که ناظر به مسائل علمی و تکوینی جهان است؛ مثلاً در قرآن آمده است: «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ» (خدا، کسی است که آسمان‌ها و زمین و آنچه را بین آن دو است در شش روز [و دوره] آفرید، سجده/۴)

مفسران نمونه و تفهیم القرآن که از معلومات روز باخبر بوده و می‌دانند که برابر تئوری‌های علمی زمین و آسمان در زمانی بسیار طولانی و طی میلیاردها سال به وجود آمده‌اند، قهر آن را با این آیه که می‌گوید، خدا آسمان و زمین را در شش روز آفرید ناسازگار می‌بیند؛ لذا در تفسیر آن آیه می‌گویند: «منظور از شش روز شش دوره از مراحل آفرینش است و روز در اینجا به معنای مراحل خلقت است. یا مقوله شمارش آن‌ها از مقوله‌های زمینی نیست. حتی به شمارش عالم دنیا ارتباطی ندارد» (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۶، ص ۲۰۰؛ ج ۱۷، ص ۱۱۱)

همچنین مفسران نمونه و تفهیم القرآن به شبهاتی که در عرصه مباحث جدید مطرح شده‌اند همانند حقوق بشر (همان، ج ۵، ص ۲۵۳؛ ج ۱۰، ص ۱۰-۱۳؛ ج ۱۲، ص ۱۰۵-۱۲۴)، موقعیت زن (همان، ج ۲، ص ۱۶۲؛ ج ۳، ص ۳۰۹؛ ج ۱۱، ص ۲۷۴)، فلسفه حجاب، (همان، ج ۱۴، ص

۴۳۸-۴۶۹) پاسخ به شبهات وهابیت، (همان، ج ۱، ص ۲۴۲؛ ج ۱۵، ص ۵۴۳؛ ج ۱۸، ص ۲۳۵) کارکرد دین، فلسفه احکام (همان، ج ۱، ص ۵۸۴-۵۸۷) و اخلاق را به خوبی و مستدل پاسخ داده‌اند.

البته هر یک از این پاسخ‌ها بر اندیشه و باوری خاص متکی است؛ اما مجموع این نوع برخوردها حکایت از آگاهی این مفسران از شبهات و حساسیت آن‌ها به رفع آن‌ها دارد.

۳-۳. رویکرد تقریب در تفسیر

در تفسیر نمونه آیت‌الله مکارم شیرازی بر تقریب و وحدت مذاهب اسلامی تأکید ویژه‌ای نموده‌اند، وحدت در اندیشه ایشان به معنای تمرکز بر روی مشترکات و عدم اهانت به مقدسات دیگران است

در ذیل آیه چهارم سوره مبارکه صف وحدت را به سدی فولادین در برابر سیلاب ویرانگر دشمنان تشبیه نموده‌اند که پیروزی در برابر دشمنان جز از این طریق حاصل نمی‌شود و در تبیین آن می‌نویسد:

از مهم‌ترین عوامل پیروزی در برابر دشمنان انسجام و به هم پیوستگی صفوف در میدان نبرد است، نه تنها در نبردهای نظامی که در نبرد سیاسی و اقتصادی نیز جز از طریق وحدت کاری ساخته نیست.

در حقیقت قرآن دشمنان را به سیلاب ویرانگری تشبیه می‌کند که تنها با سد فولادین آن‌ها را می‌توان مهار کرد، تعبیر به «بُنْیَانٌ مَّرْصُوصٌ» جالب‌ترین تعبیری است که در این زمینه وجود دارد، در یک بنا یا سد عظیم هر کدام از اجزاء نقشی دارند، ولی این نقش در صورتی مؤثر می‌شود که هیچ‌گونه فاصله و شکاف در میان آن‌ها نباشد و چنان متحد گردند که گویی یک واحد بیش نیستند، همگی تبدیل به یک دست و یک مشت عظیم و محکم شوند که فرق دشمن

را درهم می‌کوبد و متلاشی می‌کند! افسوس که این تعلیم بزرگ اسلام امروز فراموش شده و جامعه بزرگ اسلامی نه تنها شکل «بُنْیَانٌ مَرْصُوصٌ» ندارد، بلکه به صفوف پراکنده‌ای تبدیل گشته که در مقابل هم ایستاده‌اند و هر کدام هوایی در سر و هوسی در دل دارند. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۲۴، ص ۶۵)

۴-۳. بیان روان و جاذبه آفرین

اهداف تفسیر نگاری در گذشته عموماً با اهداف تفسیر نگاری در دوران معاصر متفاوت بود. در گذشته مفسر بیشتر به دنبال آن بود که اعجاز ادبی و بلاغی قرآن را نشان دهد، یا مبانی اعتقادی و کلامی خود را با آیات و وحی استوار سازد، یا احکام فقهی را از آیات قرآن استخراج و استنباط کند یا آیات قرآن را متناسب با مشرب عرفانی و سلوکی خود تفسیر نماید. هر یک از این انگیزه‌ها موجب می‌شد تا تفسیر او با صبغه خاصی متمایز شود و در نتیجه مخاطبان خاصی بیاید. از این رو از جمله ویژگی‌های تفاسیر کهن آن بود که مخاطبان آن‌ها متخصصان فنون مختلف و به تعبیر دیگر افراد خاص بودند و نه عموم مردم و در نتیجه بهره عموم از تفسیر بسیار اندک و در غالب موارد، وابسته به وجود کسانی بود که آن‌ها را مفسران نگاهشته بودند با زبانی ساده‌تر در اختیار آنان قرار دهند؛ اما در دوران معاصر اوضاع کاملاً دگرگون شد. از سویی محدوده مخاطبان تفسیر نسبت به گذشته گسترش یافت و از سطح خواص به عموم مسلمانان تبدیل شد و مفسران امروزی به منظور گسترش پیام قرآن در میان عموم مسلمانان. به روشن نویسی، جاذبه آفرینی و آسان‌گویی روی آوردند. بسیاری از آن‌ها همچون مفسران تفاسیر نمونه و تفهیم القرآن کوشیدند در نگارش تفاسیر خود از نثری ساده، جذاب و خواندنی بهره گیرند که حتی فقط خواندن آن هم برای مخاطب نشاط آفرین باشد و این رویکرد مطابق با گرایش اجتماعی آنان در تفاسیر خویش بود که این گرایش منجر به پرهیز از طرح تفصیلی مباحث ادبی،

فقهی و کلامی است و در زمینه‌های یادشده به مقدار ضرورت بسنده نموده و تنها در حدی که به فهم آیات و رساندن پیام قرآن کمک کند به آن‌ها پرداخته‌اند

۵-۳. رغبت اهل سنت به تفسیر نمونه

آیت‌الله مکارم از مباحثی که موجب تفرقه و ایجاد شکاف بین مسلمانان می‌شود به شدت نهی نموده‌اند و هرگونه توهین و اهانت به مقدسات دیگران را حرام می‌دانند.

همین رویکرد ایشان در مباحث تفسیر نیز دنبال شده است که موجب رغبت مذاهب اهل سنت به تفسیر نمونه شده است زیرا که ایشان در مسائل اختلافی شیعه و اهل سنت با احترام کامل برخی از عقاید آن‌ها را نقد نموده‌اند چنانکه در مباحث ولایت ذیل آیه ۵۵ سوره مائده، مفسر نمونه، عقاید شیعی خویش را مستدل و به دور از تعصب ناروا بیان داشته است. (ناصر مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۴، ص ۴۲۱)

همچنین ذیل آیه ۴۸ سوره بقره بدون هیچ‌گونه تعصب، پاسخ‌های مستدلی به شبهات وهابیت پیرامون مفهوم شفاعت ارائه نموده‌اند. (همان، ج ۱، ص ۲۲۳)

۶-۳. تأثیرگذاری بر پژوهش‌های قرآنی

۱-۶-۳. تألیف کتاب

۱. ترجمه قرآن کریم

این ترجمه مبتنی بر ترجمه‌ای است که در تفسیر نمونه آمده و در سال ۱۳۷۳ ش، با ویراستاری جواد محدثی چاپ شده است. به گفته مؤلف در همین کتاب، این ترجمه به زبان روزمره توده مردم است. (همان، ۱۳۷۳)

۲. تعلیم و تربیت در تفسیر نمونه (دو جلد)، تألیف ناصر مکارم شیرازی، تهیه و تنظیم

محمدجواد اسکندر لو

۳. زندگی نمونه در تفسیر نمونه (دو جلد)، تألیف ناصر مکارم شیرازی، تهیه و تنظیم

حسن مشکاتی

۴. زن در تفسیر نمونه

این کتاب اولین بار در سال ۱۳۹۳ ش، با مقدمه آیت الله مکارم شیرازی و به اهتمام سعید داوودی چاپ شد. این کتاب ۷۱۲ صفحه‌ای، در هفت بخش به موضوع زنان در قرآن می‌پردازد؛ سرگذشت غمبار زنان که به زنان در عصر جاهلیت و وضعیت آن‌ها در دیگر اقوام اشاره دارد، تلاش قرآن برای احیای جایگاه زن، احکام مرتبط با زنان، زنان نمونه، زنان ناشایست، داستان‌هایی از زنان و سرانجام زنان پیامبر

۵. پیام قرآن، تفسیر موضوعی قرآن در ده جلد، تألیف ناصر مکارم شیرازی

۶. لغات در تفسیر نمونه، تهیه و تنظیم محمدجعفر امامی

۷. برگزیده تفسیر نمونه

خلاصه دوره کامل تفسیر نمونه که توسط احمدعلی بابایی انجام و در ۵ مجلد منتشر شده است. مقدمه آیت الله مکارم شیرازی بر این کتاب ۱۳ رجب ۱۴۱۴ ق برابر با ۶ شهریور ۱۳۷۲ را دارد. این کتاب به زبان‌های انگلیسی، ترکی آذری و عربی ترجمه و منتشر شده است.

۸. شأن نزول آیات قرآن، تهیه و تنظیم محمدجعفر امامی

۹. شیوه شناسی تفسیر نمونه، محمدحسین ربانی

۲-۶-۳. تألیف مقالات

تحلیل تطبیقی کارکردهای سیاق در تفاسیر المیزان و نمونه

اصول و روش‌های تربیت اخلاقی در آیات و روایات با تکیه بر تفسیر نمونه

تحلیل کیفی جایگاه و اخلاق مادری در تفسیر نمونه

جایگاه تفسیر علمی و معیارهای آن در تفسیر نمونه

تبیین اعجاز تشریحی قرآن در تفاسیر معاصر (مطالعه موردی تفاسیر المنار و نمونه)

۳-۶-۳. پایان نامه

نقد و بررسی مبانی و روش تفسیری «تفسیر نمونه» احمد خمسلو، کارشناسی ارشد،
دانشکده اصول دین قم، ۱۳۸۰ ش

بررسی نیازهای فکری روز، از منظر تفسیر عصری، با محوریت تفسیر نمونه، سیده زهرا
جعفریان امیری، کارشناسی ارشد، دانشکده علوم قرآنی میبد، ۱۳۹۵ ش
بررسی تفسیر علمی در تفسیر نمونه، عقیل شعبانی، کارشناسی ارشد، دانشگاه مازندران،
۱۳۹۴ ش.

بررسی تطبیقی آرای تفسیر نمونه و من وحی القرآن نسبت به حضور زنان، فاطمه سادات
هاشمی، کارشناسی ارشد، دانشگاه ولی عصر (عج) رفسنجان، ۱۳۹۵ ش
رویکرد اجتماعی در تفسیر نمونه، مریم الدقاق، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه مجازی
جامعه المصطفی العالمیه، ۱۳۹۶ ش.

بررسی تطبیقی حیات طیبه از دیدگاه تفسیر نمونه و المصباح، رحمان دهلان، پایان نامه
کارشناسی ارشد، جامعه المصطفی العالمیه، ۱۳۹۸ ش.
اصول و روش های تربیت اخلاقی در آیات و روایات با تکیه بر تفسیر نمونه، زهرا ناصری،
پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شاهد، ۱۳۹۸ ش.

راهکارهای سالم سازی خانواده از دیدگاه قرآن با تکیه بر تفسیر المیزان و تفسیر نمونه،
نرگس سعیدی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه مازندران، ۱۳۹۳ ش.
بررسی تطبیقی آرای تفسیر نمونه و من وحی القرآن نسبت به حضور اجتماعی زنان، فاطمه
سادات هاشمی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه ولی عصر رفسنجان، ۱۳۹۶ ش.

- بررسی حقوق متقابل زوجین از دیدگاه مفسران فریقین با تأکید بر تفسیر نمونه و معارف القرآن، حبیب الله حق پرست، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه قم، ۱۴۰۰ ش
- بررسی تطبیقی دیدگاه‌های سیاسی تفسیر نمونه و تفهیم القرآن، علی عباس نقوی، پایان نامه کارشناسی ارشد، جامعه المصطفی العالمیه، ۱۳۸۴ ش.
- مقایسه‌ی آرای آیت الله جوادی آملی با آموزه‌های تفسیر نمونه در خصوص جایگاه زن در اسلام، رقیه عیسی زاده، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه مازندران، ۱۳۹۵ ش.
- راهکارهای برون رفت مسلمانان از انحطاط اقتصادی در تفسیر نمونه و تفسیر تفهیم القرآن، غلامرضا رضوانی، پایان نامه کارشناسی ارشد، جامعه المصطفی العالمیه، ۱۳۹۹ ش.
- بررسی تطبیقی روش‌های تربیت خانواده در تفسیر نمونه و شعرای، سید علی مرتضی، پایان نامه کارشناسی ارشد، جامعه المصطفی العالمیه، ۱۳۹۹ ش.
- نقش امر به معروف و نهی از منکر در سالم سازی زندگی اجتماعی از نگاه تفسیر نمونه و المنار، مدد علی، پایان نامه کارشناسی ارشد، جامعه المصطفی العالمیه، ۱۴۰۰ ش.
- بررسی حقوق اجتماعی زن در قرآن از منظر تفسیر نمونه و المنیر، عتیق الله حمیدی، پایان نامه کارشناسی ارشد، جامعه المصطفی العالمیه، ۱۳۹۹ ش.

۷-۳. تأثیرگذاری بر قرآن پژوهان

۱. آیت الله محمدهادی معرفت:
از منظر ایشان مهم ترین موضوعات اسلامی و تربیتی و اخلاقی در آن گنجانده شده و متناسب با فهم عامه مردم تنظیم و نگارش شده است. با این خصوصیات، این تفسیر خدمت بزرگ در راه نشر علوم دینی در میان عامه مردم است.
۲. دکتر عبدالرحیم عقیقی بخشایشی:

- دکتر بخشایشی بهره‌گیری کم‌سابقه از تفسیرهای معروف شیعه و اهل سنت را
رمز موفقیت این تفسیر گران‌سنگ می‌داند.
۳. دکتر محمدحسین ذهبی:
تفسیر نمونه، برای پاسخ‌گویی به مسائل و پرسش‌های معاصر تدوین شده است.
۴. دکتر سید رضا مؤدب:
مباحث تربیتی، اخلاقی و اجتماعی در تفسیر نمونه، متناسب با ذوق و سلیقه نسل
جوان و دانشجویان تهیه شده است. (به نقل از makaremirwww)
۵. علیرضا اعرافی
از دیدگاه ایشان جمع میان عمق و جذابیت در کارهای تفسیری، توجه ویژه در
آثار به سطوح مختلف مخاطبان، توجه هم‌زمان به تفسیر ترتیبی و موضوعی، تطبیق
معارف قرآن و ربط آن‌ها به زندگی، اتخاذ رویکرد شیعی با نگاه تقریبی و استفاده از
ادبیات متناسب در گفت‌وگو با سایر مذاهب، اهتمام به فعالیت‌های گروهی و پرورش
شاگردان در ذیل تحقیق، از ویژگی‌های آثار معظم‌له است. (سخنرانی در اختتامیه
نوزدهمین المپیاد بین‌المللی قرآن و حدیث جامعه المصطفی العالمیه)

نتیجه

این تفسیر به صورت ترتیبی و از ابتدای قرآن تنظیم شده است. ضمناً به زبان ساده، گویا و قابل استفاده برای عموم نوشته شده و شامل همه آیات قرآن کریم است. مهم ترین ویژگی این تفسیر، عصری و اجتماعی بودن است. ویژگی دیگر آن در پرداختن و توجه به جنبه های هدایتی و تربیتی آیات قرآن است.

گرایش اجتماعی یکی از گرایش های مهم و تأثیرگذار در دانش تفسیر قرآن کریم در دوره معاصر است که تفسیر نمونه به خوبی از آن بهره گرفته است. نقطه تمرکز این اندیشه و گرایش، تحول اندیشه مفسر تفسیر نمونه از دیدگاه فردی و اخروی، به دیدگاه اجتماعی است. به راین اساس ایشان در پی ارائه راه حل مشکلات مادی و معنوی جامعه در تفسیر قرآن هستند. توجه به این گرایش در تفسیر نمونه موجب نگارش تفسیری شده که راه و رسم زیستن حیات معنوی را در ابعاد مختلف اجتماعی نشان می دهد و در تکاپوی طرح پرسش ها و شبهات و پاسخی است که قرآن را مبنای تدوین قوانین و اصول حاکم بر جامعه قرار می دهد. ترجمه های متعدد تفسیر نمونه و آثار متعددی در سالیان پس از نشر تفسیر نمونه گویای کارکرد مؤثر برون تفسیری این اثر ارزشمند می باشد.

منابع

۱. آبراهامیان، پرواند، ایران بین دو انقلاب از مشروطه تا انقلاب اسلامی. تهران. نشر مرکز. ۱۳۷۷ ش.
۲. استادی، رضا، آشنایی با تفاسیر، قم، انتشارات قدس، ۱۳۸۳ ش.
۳. ایازی، سید محمد علی، شناخت نامه تفاسیر، رشت، انتشارات کتاب مبین، ۱۳۷۸ ش.
۴. ایازی، سید محمد علی، قرآن و تفسیر عصری، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۶ ش.
۵. ایازی، سید محمد علی، تأثیر شخصیت مفسر در تفسیر قرآن، صحیفه مبین، شماره ۱۹، تابستان ۱۳۷۸ ش.
۶. بابایی، علی اکبر، و دیگران، روش‌شناسی تفسیر قرآن، تهران، سمت، چاپ ششم، ۱۳۹۴ ش.
۷. پاکتچی، احمد، تاریخ تفسیر قرآن کریم، تهران، دانشگاه امام صادق (ع)، چاپ دوم، ۱۳۹۶ ش.
۸. خرمشاهی، بهاء‌الدین، تفسیر و تفاسیر جدید. تهران. کیهان. ۱۳۶۴ ش.
۹. خرمشاهی، بهاء‌الدین، دانشنامه قرآن و قرآن‌پژوهی. چ اول. تهران، انتشارات دوستان، پاییز ۱۳۷۷ ش.
۱۰. رجبی، محمود، روش تفسیر قرآن، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۳ ش.
۱۱. رضایی اصفهانی، محمدعلی، روش‌ها و گرایش‌های تفسیر قرآن، قم، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص)، ۱۳۸۸ ش.
۱۲. رضایی اصفهانی، محمدعلی، درآمدی بر تفسیر علمی، قم، اسوه، چاپ سوم، ۱۳۸۸ ش.

۱۳. روحانی، سید، تحلیل و بررسی نهضت امام خمینی، ج دوم، چ ششم. تهران. راه امام. ۱۳۵۹ ش.
۱۴. عراقی، حسین فعال، مقاله تفسیر نمونه، مجله گلستان قرآن، شماره ۹۰، ۱۳۸۱ ش.
۱۵. عقیقی بخشایشی، طبقات مفسران شیعه. چ ۲. قم، نشر دفتر نوید اسلام، بهار ۱۳۷۷ ش.
۱۶. عقیقی بخشایشی، عبدالرحیم، طبقات مفسران شیعه، قم: دفتر نشر نوید اسلام، چاپ اول، ۱۳۷۳ ش.
۱۷. امید زنجانی، عباسعلی، انقلاب اسلامی و ریشه‌های آن، تهران، نشر کتاب سیاسی. ۱۳۶۷ ش.
۱۸. امید زنجانی، عباسعلی، مبانی و روش‌های تفسیر قرآن، تهران، طبع و نشر، چاپ ششم، ۱۳۸۸ ش.
۱۹. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، تحقیق: فقیه، محمدجواد، تصحیح: بقاعی، بیروت، دار- الاضواء، ۱۴۱۳ ق.
۲۰. محمدی، منوچهر، مروری بر سیاست خارجی ایران در دوران پهلوی، چ اول، تهران، نشر دادگستر. ۱۳۷۷ ش.
۲۱. مخبر، عباس، ترجمه سلسله‌ی پهلوی و نیروهای مذهبی به روایت تاریخ کمبریج، ۱۳۷۲ ش.
۲۲. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، علل گرایش به مادیگری، چ دوم، قم، صدرا، ۱۳۷۰ ش.
۲۳. مکارم شیرازی، ناصر، ترجمه قرآن کریم، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، قم، ۱۳۷۳ ش.

۲۴. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر به رأی، قم، موسسه مطبوعاتی هدف، بی تا.
۲۵. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران، دار الکتب الاسلامیه، چاپ بیست و هشتم، ۱۳۸۶ ش.

Bibliography

۱. Abramian, Parvand, *Iran Between Two Revolutions: From Constitutional Revolution to the Islamic Revolution*, Tehran, Markaz Publications, ۱۳۷۷ SH (۱۹۹۸ CE).
۲. Amid Zanjani, Abbas Ali, *Enqelab-e Eslami va Risheha (Islamic Revolution and Its Roots)*, Tehran, Nashr-e Ketab-e Siasi, ۱۳۶۷ SH (۱۹۸۸ CE).
۳. Amid Zanjani, Abbas Ali, *Mabani va Ravesh-haye Tafsir-e Quran (Foundations and Methods of Quranic Exegesis)*, Tehran, Taban-e Nashr Publications, ۶th Edition, ۱۳۸۸ SH (۲۰۰۹ CE).
۴. Aqiqi Bakhshayeshi, Abdul Rahim, *Tabaqat-e Mofassiran-e Shia (Shia Exegetes' Classifications)*, ۲nd Edition, Qom, Daftar-e Navid-e Islam Publications, Spring ۱۳۷۷ SH (۱۹۹۸ CE).
۵. Aqiqi Bakhshayeshi, Abdul Rahim, *Tabaqat-e Mofassiran-e Shia (Shia Exegetes' Classifications)*, Qom: Daftar-e Navid-e Islam Publications, ۱st Edition, ۱۳۷۳ SH (۱۹۹۴ CE).
۶. Ayazi, Seyyed Mohammad Ali, *Quran va Tafsir-e Asri (Quran and Contemporary Interpretation)*, Tehran, Daftar Nashr Farhang-e Eslami, ۱۳۷۶ SH (۱۹۹۷ CE).
۷. Ayazi, Seyyed Mohammad Ali, *Shenakhtname-ye Tafasir (Introduction to Commentaries)*, Rasht, Ketab Mobin Publications, ۱۳۷۸ SH (۱۹۹۹ CE).
۸. Ayazi, Seyyed Mohammad Ali, *Tasir-e Shakhsiyat-e*

- Mofasser dar Tafsir-e Quran (The Influence of the Personality of the Exegete in Quranic Exegesis)*, Saheife Mobin, No. ۱۹, Summer ۱۳۷۸ SH (۱۹۹۹ CE).
۹. Ayazi, Seyyed Mohammad, *Quran va Tafsir-e Asri (Quran and Contemporary Interpretation)*, ۱st Edition, Tehran, Daftar Nashr Farhang-e Eslami, ۱۳۷۶ SH (۱۹۹۷ CE).
۱۰. Babaei, Ali Akbar; et al., *Raveshnasi-ye Tafsir-e Quran (Methodology of Quranic Exegesis)*, Tehran, SAMT Publications, ۶th Edition, ۱۳۹۴ SH (۲۰۱۵ CE).
۱۱. Iraqi, Hossein Fae'l, *Maqaleh Tafsir-e Nemouneh (Exemplar Commentary Entry)*, Golestan Quran Journal, No. ۹۰, ۱۳۸۱ SH (۲۰۰۲ CE).
۱۲. Khoramshahi, Bahauddin, *Danesname-ye Quran va Quran Pazhouhi (Encyclopedia of the Quran and Quranic Studies)*, ۱st Edition, Tehran, Doostan Publications, Autumn ۱۳۷۷ SH (۱۹۹۸ CE).
۱۳. Khoramshahi, Bahauddin, *Tafsir va Tafasir-e Jadid (Commentary and New Interpretations)*, Tehran, Keyhan Publications, ۱۳۶۴ SH (۱۹۸۵ CE).
۱۴. Kulayni, Muhammad bin Ya'qub, *Usul al-Kafi*, Edited by Faqih, Mohammad Javad, Beirut, Dar al-Adwa, ۱۴۱۳ AH (۱۹۹۲ CE).
۱۵. Makarem Shirazi, Naser, *Tafsir be Ray (Interpretation by Opinion)*, Qom, Hadi Institute Press, n.d.
۱۶. Makarem Shirazi, Naser, *Tafsir-e Nemouneh (Exemplary Exegesis)*, Tehran, Dar al-Kutub al-Islamiyyah, ۲۸th Edition, ۱۳۸۶ SH (۲۰۰۷ CE).

۱۷. Makarem Shirazi, Naser, *Tarjome-ye Quran-e Karim (Translation of the Quran)*, Qom, Daftar-e Motale'at-e Tarikh va Ma'arif-e Eslami, ۱۳۷۳ SH (۱۹۹۴ CE).
۱۸. Mohammadi, Manouchehr, *Marvari bar Siyasat-e Khareji-ye Iran dar Dowran-e Pahlavi (An Overview of Iran's Foreign Policy During the Pahlavi Era)*, ۱st Edition, Tehran, Dadgostar Publications, ۱۳۷۷ SH (۱۹۹۸ CE).
۱۹. Mokhber, Abbas, *Tarjome-ye Silsilah-ye Pahlavi va Niruhay-e Mazhabi be Ravayat-e Tarikh-e Cambridge (Translation of the Pahlavi Dynasty and Religious Forces Series According to Cambridge History)*, ۱۳۷۲ SH (۱۹۹۳ CE).
۲۰. Motahhari, Morteza, *Majmu'eh Asar: 'Elal-e Garayesh be Madiqari (Collection of Works: Reasons for Materialism)*, ۲nd Edition, Qom, Sadra, ۱۳۷۰ SH (۱۹۹۱ CE).
۲۱. Ostadi, Reza, *Ashna'i ba Tafasir (Familiarity with Interpretations)*, Qom, Qods Publications, ۱۳۸۳ SH (۲۰۰۴ CE).
۲۲. Pakatchi, Ahmad, *Tarikh-e Tafsis-e Quran Kareem (History of Quranic Exegesis)*, Tehran, Imam Sadegh University, ۲nd Edition, ۱۳۹۶ SH (۲۰۱۷ CE).
۲۳. Rajabi, Mahmoud, *Ravesh-e Tafsis-e Quran (Method of Quranic Exegesis)*, Qom, Research Institute of Seminary and University, ۱۳۸۳ SH (۲۰۰۴ CE).
۲۴. Rezaei Esfahani, Mohammad Ali, *Daramadi bar Tafsis-e Ilmi (Introduction to Scientific Exegesis)*, Qom, Uswa

Publications, ۳rd Edition, ۱۳۸۸ SH (۲۰۰۹ CE).

۲۵. Rezaei Esfahani, Mohammad Ali, *Raveshha va Garayeshha-ye Tafsir-e Quran (Methods and Trends in Quranic Exegesis)*, Qom, International Center for Translation and Publication of the Mostafavi Institute, ۱۳۸۸ SH (۲۰۰۹ CE).
۲۶. Ruhani, Seyyed, *Tahlil va Barresi-ye Nahzat-e Imam Khomeini (An Analysis and Investigation of Imam Khomeini's Revolution)*, Vol. ۲, ۱th Edition, Tehran, Rah-e Imam Publications, ۱۳۵۹ SH (۱۹۸۰ CE).